

“Bara presensformen är ett verb” Verbets definition i antik och medeltida logik

Christina Thomsen Thörnqvist

Den antologi som du nu har i din hand ger en rad exempel på olika språks möjligheter att uttrycka tid. Det följande bidraget avser att visa att frågan om verbets förmåga att definiera en handling i tid är något som intresserat människan i långt mer än 2000 år. Teorierna om verbets beskaffenhet är bara ett av många exempel på hur ett och samma problem från antiken och framåt kom att sysselsätta två vetenskapliga discipliner samtidigt – filosofin och grammatiken. Redan mycket tidigt i idéutvecklingen betraktades verbets tempus som en avgörande skillnad mellan substantivet och verbet och vi skall i det följande se närmare på hur antika och medeltida tänkare hanterade verbets viktiga egenskap: att genom tempusböjning ange tidsförhållandet mellan den talande och den handling som verbet betecknar.

För antikens och medeltidens språkfilosofer var substantivet och verbet väsentliga som satsdelar. Det påståendet kan verka orimligt för den nutida språkstudent som lärt sig att noga hålla isär de två kategorierna. I modern språkundervisning skiljer vi noga på systematiseringen i ordklass, som avgörs av framför allt morfologiska egenskaper hos det enskilda ordet, och uppdelningen i satsdelar, där ordets syntaktiska funktion är det främsta klassifikationskriteriet. Också antikens språkfilosofer var väl medvetna om den distinktionen. Det återspeglas exempelvis i skillnaderna mellan deras definition av satsens delar å den ena sidan och grammatikernas å den andra.

Vi börjar med grammatikernas syn på saken. Den äldsta bevarade antika grammatiska verket har länge ansetts vara Dionysios Thrax (170–90 f. Kr.) Τέχνη γραμματική (tékhne grammatiké). Både verkets datering och författarattribueringen har på senare tid ifrågasatts, men klart är att verket har utövat ett mycket stort inflytande på den senare traditionen.¹ I Τέχνη γραμματική lyder verbets definition:

¹ En pedagogisk översikt över den diskussion som förts om verkets äkthet och datering finns i Law (2003:56ff.).

ῥῆμα ἐστὶ λέξις ἄπτωτος, ἐπιδεκτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστᾷσα.²

‘Verbet är ett ord utan kasus, som anger tid, person och numerus och som uttrycker aktiv eller passiv handling’.³

En central egenskap hos verbet är alltså att det inte kasusböjs. Det är ἄπτωτος (áptotos, ‘utan kasus’) till skillnad mot substantivet som enligt Dionysios är πτωτικόν (ptotikón, ‘med kasus’).⁴ Adjektiven är bildade av det grekiska verbet πίπτειν (píptein) som betyder ‘falla’. Verbalsubstantivet πτώσις betyder ‘fall’, vars latinska översättning är *casus* (av *cadere*, ‘falla’). Istället för kasus anger verbet med sin böjning tid: nuvarande tid (ἐνεστώς = enestós), förfluten tid (παρεληλυθώς = parelelythós) och tillkommande tid (μέλλων = méllon), medan förfluten tid sönderfaller i underkategorier, bl. a. imperfekt och perfekt.⁵

Det verk i den antika latinska grammatiska traditionen som kom att bli det mest inflytelserika är Aelius Donatus från mitten av 300-talet e. Kr. Donatus grammatik, fördelad på *Ars minor*, en kortare version som bara behandlar satsens delar, och den mer avancerade och omfattande *Ars maior*, blev standardlitteratur i det medeltida utbildningssystemet och fick därigenom oerhört stor spridning. Donatus definition av verbet är innehållsmässigt identisk i båda versionerna. I *Ars maior* lyder den:

*Verbum est pars orationis cum tempore et persona sine casu aut agere aliquid aut pati aut neutrum significans.*⁶

‘Verbet är en satsdel med tid och person, men utan kasus, som anger <att någon> gör något eller utsätts för något eller ingetdera’.

Förtydligandet av verbets tid hos Donatus och motsvarande passage i Dionysios Τέχνη är snarlika: Verbet anger tre tempora: *praesens*, *praeteritum* och *futurum*, medan imperfekt, perfekt och pluskvamperfekt alla faller under *praeteritum*.⁷ Avsaknaden av kasusböjning och förmågan att istället genom tempusböjning kunna ange nutid, dåtid och framtid är även hos Donatus avgörande skillnader

² Dionysios Thrax, 13.2–4.

³ Översättningen här och i samtliga övriga fall där ingenting annat anges är min egen.

⁴ Dionysios Thrax, 12.1.

⁵ Dionysios Thrax, 13.24.

⁶ Donatus, *Ars maior*, 632.5ff.

⁷ Donatus, *Ars maior*, 637.12ff. *Praeteritum* är den ordagranna latinska översättningen av grekiskans παρεληλυθώς ‘förgången’.

mellan verbet och substantivet, som är *pars orationis cum casu*, ‘en satsdel med kasus’.⁸

I filosofin hanteras de böjda formerna av satsens delar på ett helt annat sätt. Redan mer än 300 år före Kristi födelse definierar Aristoteles (384–322 f. Kr.) substantivet och verbet i början av sitt verk om semantik. På grekiska heter verket *Περὶ ἑρμηνείας* (*Perí hermeneías*, ‘Om satsen’), men det är också känt under sin senare latinska titel *De interpretatione*. Det har ett blygsamt omfång och upptar bara drygt 20 sidor i modernt bokformat. Inte desto mindre blev det ett av de allra mest grundläggande verken för semantikens och logikens utveckling och är ett av de filosofiska verk genom tiderna som kommenterats flitigast. Från antiken genom hela medeltiden och fram till våra dagar har många tusen sidor förklarande kommentarer skrivits till Aristoteles lilla, men komplicerade, verk om semantik.

I *Peri hermeneias* analyserar Aristoteles påståendesatsen och dess egenskaper som bärare av sanning eller falskhet. I de inledande kapitlen resonerar han kring förhållandet mellan människans tankar och hennes ord och om satsens delar som dess betydelsebärande byggstenar. Aristoteles slår i samband med det sistnämnda fast att påståendesatsens ena beståndsdel är ῥῆμα (*rhéma*), verbet, och definierar det på följande sätt:

ῥῆμα δέ ἐστι τὸ προσσημαῖνον χρόνον, οὗ μέρος οὐδὲν σημαίνει
χωρίς· ἔστι δὲ τῶν καθ’ ἑτέρου λεγομένων σημειῶν.⁹

‘Det som har en bibetydelse av tid, och varav ingen del betecknar något då den tas separat är ett verb. Och det är alltid tecken för sådana saker som utsägs om något annat’.¹⁰

Så står det ordagrant på grekiska. Men hur skall det förstås? Aristoteles var hela antiken och medeltiden igenom känd för att uttrycka sig komprimerat och gåtfullt. Det blev något av ett standardinslag i kommentarerna att kritisera Aristoteles för hans svårtillgängliga framställning och hans definitioner av satsen och dess delar i *Peri hermeneias* är exempel på att kritiken nog inte var helt grundlös. Vad betyder det att verbet “har en bibetydelse av tid”? Och hur skall den sista delen av definitionen förstås?

⁸ Donatus, *Ars maior*, 614.1.

⁹ Aristoteles, *Peri hermeneias*, 16b6–7.

¹⁰ Bydén (2000:8).

Aristoteles kommenterar själv kort sin definition av verbet i *Peri hermeneias*. Hans första förtydligande utgör ett svar på vår första fråga. I svensk översättning säger han följande:

λέγω δ' ὅτι προσσημαίνει χρόνον, οἷον ὑγίεια μὲν ὄνομα, τὸ δ' ὑγιαίνει ῥῆμα· προσσημαίνει γὰρ τὸ νῦν ὑπάρχειν.¹¹

‘Med att det “har en bibetydelse av tid” menar jag, till exempel, att “tillfrisknande” är ett namn, medan “tillfrisknar” är ett verb, för det har bibetydelsen att bestämningen tillkommer *nu*’.¹²

Precis som substantivet – som Aristoteles kallar ὄνομα (ónoma), ‘namn’ – är verbet alltså betydelsebärande, men en avgörande skillnad mellan de båda delarna av satsen är att verbet dessutom anger χρόνος (khronos), ‘tid’, och det gör ett substantiv som ὑγίεια (hygieia), ‘tillfrisknande’, inte; det betecknar bara det tillstånd, som ὑγίεια är ett namn på. Aristoteles säger därför i definitionen av substantivet i *Peri hermeneias* 16a19–21 att ett ὄνομα är ett φωνὴ σημαντική (foné semantiké), ‘ett betydelsebärande läte’, medan verbet alltså är ett betydelsebärande läte som “har en bibetydelse av tid”. Det är, som vi snart skall se, ingen tillfällighet att Aristoteles exempel ὑγιαίνει (hygiaínei), ‘tillfrisknar’, är en presensform.

Efter detta förtydligande kommenterar Aristoteles den sista delen av definitionen. Av hans kommentar framgår att det är verbets funktion som satsens predikat som han har i åtanke.

καὶ ἀεὶ τῶν ὑπαρχόντων σημείον ἐστίν, οἷον τῶν καθ' ὑποκειμένου¹³

‘Och det är alltid tecken för sådana saker som tillkommer, det vill säga, som bestämningar till ett subjekt’.¹⁴

För ‘subjekt’ använder Aristoteles participet ὑποκείμενον (hypokeímenon), som är sammansatt av prepositionen ὑπό (hypó), ‘under’, och verbet κεῖσθαι (keísthai), ‘lägga’. Den latinska kommentartraditionens översättning till latin av termen resulterade i *subiectum*; subjektet är det som är (ordagrant) underkastat predikatet. Predikatet är i sin tur det som utsägs om subjektet. Aristoteles kallar predikatet κατηγορούμενον (kategoroúmenon), en sammansättning av prefixet κατά (katá), ‘om’, och ἀγορεύω (agoreúo), ‘tala’, ‘utsäga’, på latin: *praedicatum*.

¹¹ Aristoteles, *Peri hermeneias*, 16b8ff.

¹² Bydén (2000:9).

¹³ Aristoteles, *Peri hermeneias*, 16b9ff.

¹⁴ Bydén (2009:9).

Trots att termerna har sitt ursprung i den grekiska filosofin använder vi alltså än idag de latinska översättningarna av begreppen. Skälet till det är att grekiskan var i stort sett utdöd i Västeuropa under hela medeltiden. När man sedan under renässansen åter fick tillgång till de antika verken på originalspråk var det så att säga för sent – den latinska terminologin var här för att stanna och lät sig inte ersättas av sin grekiska förlaga.

Åter till *Peri herimeneias*. Vi minns att Aristoteles i 16b9 gav presensformen ‘tillfrisknar’ som exempel på ett verb. I *Peri hermeneias* 16b16–18 säger Aristoteles sedan att alla verbformer inte uppfyller definitionens kriterier:

ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ὑγίανεν ἢ τὸ ὑγιανεῖ οὐ ῥῆμα, ἀλλὰ πτωσίς ῥήματος· διαφέρει δὲ τοῦ ῥήματος, ὅτι τὸ μὲν τὸν παρόντα προσσημαίνει χρόνον, τὰ δὲ τὸν πέριξ.¹⁵

‘På motsvarande sätt är inte heller <ett uttryck av typen> “tillfrisknande” och “kommer att tillfriskna” ett verb utan en böjningsform av ett verb. Och <sådana uttryck> skiljer sig från verbet i det att det senare har bibetydelsen av närvarande tid, medan de förra <har en bibetydelse av> den kringliggande <tiden>’.¹⁶

Ordvalet πτωσίς (ptósis) är intressant. Hos Aristoteles är verbets tempus – med presensformen som enda undantag – alltså verbets kasus (hur underligt det än må låta för oss som är vana vid modern grammatisk terminologi), och inte verb i egentlig mening. Vi noterar att definitionen av ὄνομα följs av en liknande inskränkning. För Aristoteles är bara nominativformen ett namn. Exemplet är egennamnet ‘Filon’ i genitiv respektive dativ.¹⁷

τὸ δὲ Φίλωνος ἢ Φίλωνι καὶ ὅσα τοιαῦτα οὐκ ὀνόματα ἀλλὰ πτώσεις ὀνόματος.¹⁸

‘Φίλωνος [“Filon”, genitiv] eller Φίλωνι [“åt, för (etc.) Filon”, dativ] och alla sådana exempel är inte namn utan böjningsformer av namn’.¹⁹

När det gäller substantivets oblika kasus förklarar Aristoteles varför dessa inte har samma status som nominativen:

¹⁵ Aristoteles, *Peri hermeneias*, 16b16–8.

¹⁶ Bydén (2000:9).

¹⁷ Grekiskan bildar alltså inte som svenskan dativobjekt med preposition, utan enbart med kasusböjning.

¹⁸ Aristoteles, *Peri hermeneias*, 16a32–16b1.

¹⁹ Bydén (2000:8).

λόγος δέ ἐστιν αὐτοῦ τὰ μὲν ἄλλα κατὰ τὰ αὐτά, ὅτι δὲ μετὰ τοῦ ἔστιν ἢ ἦν ἢ ἔσται οὐκ ἀληθεύει ἢ ψεύδεται, –τὸ δ’ ὄνομα αἰεῖ,– οἷον Φίλωνός ἐστιν ἢ οὐκ ἔστιν· οὐδὲν γάρ πω οὔτε ἀληθεύει οὔτε ψεύδεται.²⁰

‘Och definitionen av <“böjningsform”> är på övriga punkter densamma <som definitionen av “namn”>, förutom att <en böjningsform> inte är sann eller falsk tillsammans med “är” eller “var” eller “kommer att vara”, medan namnet alltid är det: till exempel “Filons är” eller “... är inte”. Det uttrycker ju ännu inte någonting sant eller falskt’.²¹

Någon motsvarande förklaring ges inte till distinktionen mellan presensformen som ett fullvärdigt ῥῆμα och den imperfekt- och futurumform som nämns som kasus av verbet i 16b16–8. Varför anser Aristoteles att bara presensformen är ett verb?

Som nämnt inledningsvis blev *Peri hermeneias* ett av de flitigast kommenterade filosofiska verken redan under antiken. Genom omnämnanden, hänvisningar, citat och parafrafer i den bevarade litteraturen vet vi att kommentarer till *Peri hermeneias* skrevs av namnkunniga filosofer som Aspasio och Herminos (båda verksamma under första hälften av 100-talet e. Kr.), Alexander av Afrodiasias (född omkring 200 e. Kr.), Porfyrios (234–ca 305 e. Kr.) och Iamblichos (död ca 330 e. Kr.), men många av de antika kommentarerna gick förlorade redan under antiken och nästan alla var försvunna vid medeltidens början. En enda av de antika grekiska kommentarerna har bevarats till vår tid. Den är författad av den senantike filosofen Ammonios som var son till nyplatonikern Hermias och som därför brukar omnämnas som Ammonios Hermeiou. Det underlättar, när man vill skilja honom från en annan filosof med samma namn – Ammonios Sakkas, som var verksam på 200-talet e. Kr.²²

Ammonios Hermeiou levde från ca 440 e. Kr. till ca 520 och var elev till nyplatonikern Proklos (412–485 e. Kr.), som under en period förestod akademien i Athen. Ammonios var själv länge verksam i Alexandria. Av hans verk har vi bl. a. kvar den omfattande kommentaren till *Peri hermeneias*. Under hela antiken och medeltiden var den filosofiska kommentaren den givna genren för filosofisk verksamhet. Den antika konventionen trogen dissekerar Ammonios effektivt det verk han kommenterar och låter Aristoteles text sönderfalla i små fragment –

²⁰ Aristoteles, *Peri hermeneias*, 16b1–5.

²¹ Bydén (2000:8ff.).

²² Inget verk av Ammonios Sakkas är bevarat, men i den antika traditionen är han känd som den store nyplatonikern Plotinos (ca 204–270 e. Kr.) lärare och som en av nyplatonismens grundare.

s.k. lemmata²³ – som han sedan systematiskt analyserar, kommenterar och utvecklar ett efter ett. Hur förklarar han då den särställning som Aristoteles ger presensformen i *Peri hermeneias* 16b16–8? Ammonios kommenterar passagen på följande sätt:

ἐπὶ τούτοις τὴν διαφορὰν ἡμῖν παραδίδωσι τῶν ῥημάτων πρὸς τὰς πτώσεις αὐτῶν, καθάπερ ἐπὶ τῶν ὀνομάτων ἐποίει, καὶ φησι τὰ μὲν ἐπὶ τοῦ ἐνεστώτος χρόνου λεγόμενα, ὁποῖου ποτ' ἂν ᾧσι προσώπου, ῥήματα καλεῖν, οἷον τὸ ὑγιαίνω καὶ τὸ ὑγιαίνεις καὶ τὸ ὑγιαίνει, ..., τὰ δὲ τὸν πέραν χρόνον προσσημαίνοντα (καλεῖ δὲ πέραν τὸν τε παρεληλυθότα καὶ τὸν μέλλοντα ὡς τὸν ἐνστώτα περιέχοντας) πτώσεις ῥήματος, ὡς ἂν γινόμενα κατὰ παρασχηματισμὸν τὸν ἀπὸ τῶν ῥημάτων τῶν ἐπὶ τοῦ ἐνεστώτος χρόνου λεγομένων· ὥστε τὸ κυρίως ῥῆμα τοῦτο εἶναι τὸ ἐπὶ τοῦ ἐνεστώτος χρόνου λεγόμενον καὶ ὠρισμένον τι σημαῖνον.²⁴

‘Vidare lär han oss skillnaden mellan verb och deras kasus (πτώσεις) på samma sätt som han gjorde när det gällde <namnet och> namnets kasus. Han säger att de som sägs om nuvarande tid, oavsett vilken person de har, som “jag är frisk” (ὕγιαίνω), “du är frisk” (ὕγιαίνεις), “han är frisk” (ὕγιαίνει), kallas verb [...] medan han kallar dem som dessutom anger omgivande tid (med det menar han förfluten tid och framtid, eftersom de omger nuvarande tid) kasus av verb, som om de uppstår genom en böjning av de verbformer som utsägs om nuvarande tid. Därför är ett verb noga räknat <enbart> den form som utsägs om nuvarande tid’.

Ammonios betraktar med andra ord 16b16–18 som en logisk parallell till 16a32–16b1, där Aristoteles slår fast att oblika kasusformer inte uppfyller definitionen av ὄνομα, men det ger oss strängt taget inte något bra svar på varför verbet bara är ett verb så länge det står i presens. Att oblika former av ὄνομα inte uppfyller definitionen eftersom de inte kan utgöra subjekt i en påståendesats är en sak, men så länge verbet är finit kan det väl mycket väl vara predikat i en sådan sats även om det står i imperfekt? Det tycks Aristoteles själv mena i 16b1–5 som citeras ovan.

Som redan nämnt är Ammonios kommentar den enda vi har kvar av den stora antika grekiska kommentartraditionen till *Peri hermeneias* och på denna punkt verkar den enda bevarade kommentaren inte ha något substantiellt att erbjuda. Vi vänder oss därför istället till den latinska traditionen.

²³ Ordet kommer av det grekiska verbet λαμβάνειν (lambánein), ‘ta’, ‘anta’.

²⁴ Ammonios, *In Aristotelis De interpretatione commentarius*, 52.17–27.

Nästan samtidigt som Ammonios författade sina kommentarer till Aristoteles försåg Boethius (ca 485–ca 525) Västeuropa med en latinsk version av Aristoteles *Peri hermeneias* och dessutom med två kommentarer till verket. Båda kommentarerna är omfattande: den ena upptar drygt 200 tryckta sidor, den andra hela 500. I den sistnämnda har tyvärr en längre passage fallit bort i handskrifterna på precis det ställe, där Boethius förklarar Aristoteles 16b16–18, men i den mindre kommentaren är hans utläggning om verbets definition i *Peri hermeneias* bevarad. Boethius förklarar:

*Ut in nomine fecit, cum casus a nominibus distribuit, ita quoque casus verborum nunc a verborum ratione disiungit. curret enim quod in futurum est vel currebat quod praeteriti retinet partem vel cucurrit quod est integrum perfectumque praeteritum non sunt verba, sed verborum casus. praesens enim aut futurum exspectat aut praeteritum relinquit. atque ideo futurum tempus ad praesens tendit, praeteritum a praesenti incohat. unde fit ut principaliter contineat verbum id quod est praesens, ut sit verbum integre quod praesens designat.*²⁵

‘På samma sätt som han [Aristoteles] gick tillväga, då han skilde <namnets> kasusformer från namnet, skiljer han nu också verbets kasus från verbet. ‘Kommer att springa’ (*curret*) som syftar på framtiden, ‘sprang’ som återger en del av det förflutna och ‘har sprungit’ (*cucurrit*) som anger ett avgränsat och fullbordat förflutet (*integrum perfectumque praeteritum*), är inte verb, utan kasusformer av ett verb. Ty presens blickar både fram mot futurum och lämnar den förflutna tiden bakom sig och därför sträcker sig den tillkommande tiden mot det som är presens och förfluten tid tar sin utgångspunkt i presens. Därigenom omfattar verbet i första hand nuet och sålunda är endast den verbform som anger nu-tid ett <äkta> verb’.

Boethius drar i ovanstående passage slutsatsen att skälet till att Aristoteles menar att presensformen intar en särställning är att alla övriga tempus är relativa och anger tid enbart i förhållande till nuet. Analogin mellan verbets kasus och substantivets består alltså enligt Boethius snarare i det faktum att presens, precis som nominativen i förhållande till oblika kasus, är den ursprungliga formen från vilken kasus faller, inte i att en påståendesats, i vilken predikatet står i annat tempus än presens, inte är bärare av sanning eller falskhet.

²⁵ Boethius, *Commentarii in librum Aristotelis I*, 61.3–25.

För Boethius förklaring av presensformens särställning är en jämförelse med följande passage om tiden i Aristoteles *Fysiken* relevant:

τὸ δὲ νῦν ἐστὶ συνέχεια χρόνου, ὥσπερ ἐλέχθη· συνέχει γὰρ τὸν χρόνον τὸν παρεληλυθότα καὶ ἐσόμενον, καὶ πέρας χρόνου ἐστὶν· ἔστι γὰρ τοῦ μὲν ἀρχή, τοῦ δὲ τελευτή.²⁶

‘Nuet är, som visat, det som länkar samman tiden, eftersom det länkar samman förfluten tid och tillkommande tid, och <nuet är> tidens gräns, ty <det är> det sistnämndas början och det förstnämndas slut’.

I första kapitlet av *Peri hermeneias* säger Aristoteles att det behövs både ett subjekt och ett predikat för att det skall bildas ett påstående som är sant eller falskt. Ett ensamt subjekt är visserligen betydelsebärande, men det är inte ensamt bärrare av sanning eller falskhet. Som exempel väljer Aristoteles ett sammansatt namn som är beteckningen på ett fantasidjur, τραγέλαφος (tragélaφος), som på svenska ungefär motsvaras av ‘bock-hjort’²⁷:

καὶ γὰρ ὁ τραγέλαφος σημαίνει μὲν τι, οὕτω δὲ ἀληθὲς ἢ ψεῦδος, εἰ μὴ τὸ εἶναι ἢ μὴ εἶναι προστεθῇ ἢ ἀπλῶς ἢ κατὰ χρόνον.²⁸

‘Också “bock-hjort” betecknar ju visserligen någonting, men det är ännu inte något sant eller falskt, om inte “... är” eller “... är inte” läggs till, antingen utan specificering eller med avseende på <någon viss> tid’.²⁹

Sista delen av denna passage har vållat kommentatorer mycket huvudbry – från antiken och ända fram till våra dagar. Vad betyder ἀπλῶς (haplós), ‘utan specificering’ (eller, mer ordagrant, ‘enkelt’) – till skillnad mot κατὰ χρόνον (katá khrónon), ‘med avseende på tid’, här? Boethius ger liknande förklaringar i sina båda kommentarer till *Peri hermeneias* och i båda fallen verkar hans förklaring utgöra en parallell till passagen i *Fysiken* ovan. I den större kommentaren till *Peri hermeneias* säger Boethius följande när han kommenterar Aristoteles distinktion ‘enkelt’ – ‘med avseende på tid’:

²⁶ Aristoteles, *Physica*, 222^a10–12.

²⁷ Ordet τραγέλαφος är sammansatt av grekiskans τράγος (trágos), ‘get’, och ἔλαφος (élaφος), ‘hjort’. Boethius översätter ordagrant τραγέλαφος till det lika fantasifulla *hircocervus* bildat av latinets *hircus* ‘get’ och *cervus* ‘hjort’. Angående Aristoteles användning av τραγέλαφος i *Peri hermeneias* 16a16: se Ackrill (1963:114ff.); Bydén (2000:43ff.).

²⁸ Aristoteles, *Peri hermeneias*, 16a16–18.

²⁹ Bydén (2000:8).

*Esse aliquid duobus modis dicitur: aut simpliciter aut secundum tempus. simpliciter quidem secundum praesens tempus, ut si quis sic dicat hircocervus est. praesens autem quod dicitur tempus non est, sed confinium temporum: finis namque est praeteriti futurique principium.*³⁰

‘Att något är kan sägas på två sätt: enkelt (*simpliciter*) eller med avseende på tid (*secundum tempus*). ‘Enkelt’ <innebär att det sägs> med avseende på nuvarande tid, som t. ex. ‘En bockhjort är’, ty det som kallas presens är inte ett tempus, utan en gemensam gräns (*confinium*) för flera tempus, ty det är slutet på förfluten tid och början på futurum’.

En liknande förklaring till förhållandet mellan nuvarande tid och förfluten respektive tillkommande tid ges i kommentartraditionen till Aristoteles *Kategorierna*, där Aristoteles definierar tid som en kontinuerlig kvantitet:

ὥσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος ἔχοις ἄν λαβεῖν κοινὸν ὄρον, γραμμὴν ἢ ἐπιφάνειαν, πρὸς ἣν τὰ τοῦ σώματος μέρη συνάπτει. Ἔστι δὲ καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῶν τοιούτων· ὁ γὰρ νῦν χρόνος συνάπτει πρὸς τε τὸν παρεληλυθότα καὶ τὸν μέλλοντα.³¹

‘När det gäller en kropp kan man på samma sätt finna en gemensam gräns, en linje eller en yta, som kroppens delar ansluter till. Också tid och plats är av detta slag. Ty nuet ansluter till både det förflutna och till det kommande’.

Boethius kommenterar denna passage i sin kommentar till *Kategorierna* på följande sätt. Det är uppenbart att han – eller hans förlaga – anspelar på passagen i *Fysiken* ovan.

*Continuum uero esse res illa demonstrat quod partes temporis habeant aliquem communem terminum ac medium, ad quem coniungantur extrema. Nam cum sint partes temporis praeteritum et futurum, horum praesens tempus communis est terminus, huius namque finis est, illius initium.*³²

‘Att <tiden> är kontinuerlig bevisar det faktum att tidens beståndsdelar har en gemensam gräns och en mittpunkt, till vilken de yttre delarna ansluter. Ty medan tidens beståndsdelar är förfluten och tillkommande tid, är nuvarande tid dessa bådas gemensamma gräns, eftersom den <nuva-

³⁰ Boethius, *Commentarii in librum Aristotelis II*, 51.17–23.

³¹ Aristoteles, *Categoriae*, 5a7ff.

³² Boethius, *In Categorias Aristotelis*, PL 64, 205C9–15.

rande tiden> är den förstnämnda <tidens> slut och den sistnämndas början’.

Inte oväntat finner man en nära nog ordagrann anspelning på *Fysiken* hos Porfyrios, som i sin kommentar till *Kategorierna* förklarar:

συνεχὲς δὲ ποσόν· συνδεῖ γὰρ τὸ παρεληλυθὸς εἶναι τῷ μέλλοντι τὸ νῦν, ὅπερ ἀρχὴ μὲν ἐστὶ τοῦ μέλλοντος, τέλος δὲ τοῦ παρεληλυθότος.³³
‘Den [d.v.s. tiden] är en kontinuerlig kvantitet, eftersom det förflutna och det tillkommande förenas av nuet, som är framtidens början och det förflutnas slut’.

Men hos Boethius ges också en annan förklaring till presensformens företräde som den mest ursprungliga verbformen. Den återfinns i ett av hans mindre logiska verk, en nybörjarbok i logik som är en introduktion till Aristoteles verk om syllogistik (slutledningslära), *Analytica priora* ‘Första analytiken’. Verket heter *Introductio ad syllogismos categoricos* ‘Introduktion till de kategoriska syllogismerna’ och är med all sannolikhet författad med Porfyrios nu förlorade traktat om den kategoriska syllogismen som förebild.³⁴

I *Introductio ad syllogismos categoricos* kommenterar Boethius de första sju kapitlen i *Peri hermeneias*. En hel del av materialet sammanfaller i någon mån med kommentarerna till *Peri hermeneias*, men här finns också en del som inte finns i de stora kommentarerna. När Boethius i *Introductio ad syllogismos categoricos* kommenterar Aristoteles 16b16–18 om verbets kasus säger han följande:

*Sed quoniam principaliter praesentia quaeque sentimus, his autem rebus, quas praesentes sensu concipimus, indita esse a mortalibus uocabula manifestum est, recte dicitur uerbum semper significationem temporis habere praesentis, ut ‘currit’, ‘uincit’.*³⁵

‘Men eftersom vi framför allt med våra sinnen upplever det som är närvarande (*praesentia*) och eftersom det är uppenbart att det är det som vi med sinnet kan uppleva som närvarande som namngivits av människorna, sägs med rätta att verbet alltid anger nuvarande tid, som t.ex. ‘springer’ och ‘segrar’.

³³ Porfyrios, *In Aristotelis Categorias commentarium*, 103.32ff.

³⁴ Se Thomsen Thörnqvist (2008b:xxff.).

³⁵ Boethius, *Introductio ad syllogismos categoricos*, 16.16–17.3.

Boethius har här själva namngivningen i åtanke; den människa som först ger en handling dess namn namnger det han eller hon kan observera. 'Springer' bör därför vara en mer ursprunglig form än 'sprang' och presensformen primär, eftersom den ensam återger den handling i nutid som är möjlig att uppfatta med sinnena. Samma resonemang återfinns i förklaringen till *nomen*, Boethius latinska översättning av Aristoteles ὄνομα, i den traktat som i handskrifterna har titeln *De syllogismo categorico* och som tycks vara en första version av *Introductio ad syllogismos categoricos*:

*Quod enim primum uocabulum nomina rebus imponentes dixerunt, id solum nomen merito uocabitur. Qui enim primus circo 'circum' nomen imposuit, ita dixisse uidetur: 'Dicatur hic circus', atque ideo primus hic casus nominatiuus uocatur, quod nomen sit; aliis uero nominibus, non nominis, ceteros casus appellauerunt.*³⁶

'Ty det ord, som de uttalade, som först gav tingen deras namn, skall rätteligen kallas 'namn'. Ty den som såsom den förste gav cirkus namnet 'cirkus', torde ha sagt: "Detta skall kallas 'cirkus'" och av det skälet kallas detta mest ursprungliga kasus nominativ (*nominativus*) – därför att det är ett namn; för övriga kasus används andra benämningar'.

Ammonios kommentar innehåller mig veterligen ingen parallell till dessa två passager. Ändå råder det knappast någon tvekan om att Boethius här använder sig av någon eller några – numera förlorade – grekiska kommentarer till *Peri hermeneias* för att förklara Aristoteles. Vi vet att det var så han arbetade när han skrev sina kommentarer och när det gäller kommentarerna till *Peri hermeneias* är det framför allt Porfyrios förlorade kommentar till verket som utgör den viktigaste källan. Porfyrios skrev dock precis som Boethius i den långlivade och omfattande kommentartraditionen till Aristoteles och därför har vi inte bara tillgång till Porfyrios via Boethius, utan också indirekt bl. a. till Alexander av Afrodisias kommentar till *Peri hermeneias*.

Ammonios och Boethius sammanfaller på en rad punkter i sina kommentarer till *Peri hermeneias*, men skiljer sig också tydligt åt i flera nyckelpassager och den mest sannolika förklaringen till likheter dem emellan är att de båda har gemensamma källor i den tidigare grekiska traditionen. När Boethius sedan blev den allra viktigaste källan till Aristoteles skrifter under medeltiden transporterades det antika kommentarmaterialet vidare utan att de medeltida skolastikerna

³⁶ Boethius, *De syllogismo categorico*, 10.21–11.7, jfr *Introductio ad syllogismos categoricos*, 16.16–17.3.

hade någon nämnvärd möjlighet att genomsåda vad som var Boethius eget stoff och vad som snarare var hans latinska version av material från hans föregångare.

Pierre Abelard (1079–1142) var en av medeltidens mest innovativa och betydelsefulla logiker och dessutom verksam i en dynamisk brytningsperiod då flera av Aristoteles logiska verk successivt börjar att bli tillgängliga i Västeuropa igen efter att ha varit förlorade ända sedan Boethius översatte och kommenterade dem i början av 500-talet.³⁷ När det gäller definitionerna av satsens delar tar Abelard avstamp i Boethius kommentarer till *Peri hermeneias*, men sin vana trogen förhåller han sig självständigt till sina föregångare. Det gäller inte minst Aristoteles påstående att verbets egenskap att ange tid skiljer det från ὄνομα.³⁸ Abelard grundar sin invändning på följande iakttagelse:

*Sicut enim 'album' ex praesenti albedine datum est, ita etiam 'homo' ex praesenti substantia animalis rationalis mortalis, et quem hominem dicis, iam animal rationale mortale ipsum ostendis et tantumdem 'hominis' uocabulum sonat, quantum quidem praesentialiter 'est animal rationale mortale'.*³⁹

‘Ty precis som ‘vit’ utsägs <om något> utifrån en vithet i nutid, så <utsägs> också ‘människa’ utifrån den substans som i nutid är ett rationellt dödligt djur. Det som du benämner ‘människa’, påstår du vara ett rationellt dödligt djur i nuet och benämningen ‘människa’ utsägs lika mycket i nutid som ‘är ett rationellt dödligt djur’.

Efter Abelard följer en lång rad medeltida kommentatorer till Aristoteles *Peri hermeneias*. Ungefär samtidigt som Abelard är verksam, författar den store arabiske Aristoteleskommentatorn Averroes (1126–1198) flera kommentarer till verket. Under 1200-talet följer bland andra kommentarerna av Robert Kilwardby, Thomas av Aquino och Johannes Duns Scotus och under 1300-talet William av Ockham och John Buridans dito. Utöver de kommentarer vars författare är kända är också ett stort antal medeltida kommentarer bevarade, vars författare inte med säkerhet kan identifieras.

Många av de medeltida kommentarerna till *Peri hermeneias* väntar fortfarande på att ges ut i moderna textkritiska utgåvor och analyseras. Ett exempel är

³⁷ För den som är intresserad av Abelards logik och hans betydelse för skolastikens utveckling kan John Marenboms *The Philosophy of Abelard* (1997) varmt rekommenderas.

³⁸ En läsvärd kommentar till Abelards kritik av Aristoteles *Peri hermeneias* 16b8ff. finns i Wilks (2008:97ff.).

³⁹ Abelard, *Dialectica*, 123.11–15.

en kommentar som tidigare tillskrivits Johannes Pagus, lärare i logik i Paris under första hälften av 1200-talet. Det råder fortfarande osäkerhet kring författarfrågan och exakt datering av verket, men en kritisk utgåva är nu under utarbetande.⁴⁰ I kommentatorns förklaringar till Aristoteles slutsats att endast presensformen uppfyller kriterierna i definitionen av ῥῆμα känner vi igen det argument som Boethius anger i sina traktater om den kategoriska syllogismen.⁴¹

*Omnis impositio tam nominum quam verborum fit in praesenti tempore; sed illa verba obliqua non significant praesens tempus, sed praeteritum et futurum; ergo non sunt verba.*⁴²

‘Ty såväl den namngivning som sker med namn (*nomina*) som den som sker med verb, sker i nutid, men de oblika formerna av verbet betecknar inte nutid, utan förfluten och tillkommande tid; alltså är de inte verb’.

En annan 1200-talskommentar till *Peri hermeneias* återfinns i en Vatikanhandskrift daterad till tidigt 1300-tal (Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 3011).⁴³ Kommentaren är sannolikt författad av Nikolaus av Paris, verksam i mitten av 1200-talet, och har en disposition där innehållet fördelas på frågor och svar. Så ställs t.ex. den fråga som vi berörde inledningsvis, nämligen på vilket sätt Aristoteles slutsats om namnets kasusformer kan sägas vara analog med förhållandet mellan presensformen och övriga tempus:

Dicit quod [verbum] ‘currebat’ et ‘cucurrit’ non sint verba. Quod non videtur, quia constituunt verum vel falsum, ut “Socrates currebat, cucur-

⁴⁰ Ana Maria Mora Marquez och Heine Hansen, Köpenhamns universitet, arbetar för närvarande på en kritisk edition av Paduakommentaren. Jag är tacksam för att de har låtit mig ta del av sin preliminära edition av texten.

⁴¹ Se ovan, s. 45; jfr också Boethius *De syllogismo categorico*, 10.21–11.7, som citeras där, med följande passage hos Abelard: *Qui enim prius nomen ipsum rei aptavit, non obliquo sed recto casu usus est, ac si de homine diceret: dicatur hec res homo (Dialectica, 122.3–5)*. I översättning: “Ty den som först gav något dess namn, använde inte en oblik kasusform, utan grundformen, som om han uttalade: Låt detta heta ‘människa’.”

⁴² MS Padua, Biblioteca univ. 1589; fo. 71vb.

⁴³ Heine Hansen och Ana Maria Mora Marquez har nyligen publicerat en kritisk edition av verket: *Nicolas of Paris on Aristotle's Perihermeneias 1–3* i *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin*:

<http://cimagl.saxo.ku.dk/download/80/80HansenMora-Marquez1-88.pdf/>. Även i detta fall har jag haft förmånen att få ta del av deras preliminära edition.

rit”.⁴⁴

‘Han påstår att ‘sprang’ och ‘har sprungit’ inte är verb. Det verkar vara felaktigt, eftersom de kan bilda något sant eller falskt, som t. ex. <i satsen> ‘Sokrates sprang’ <eller> ‘... har sprungit’.

Kommentaren ger följande intressanta svar:

*Ad primum dicendum quod verum est quod ‘currebat’ et huiusmodi constituunt intellectum verum vel falsum, sed illa veritas non est per se, sed per praesens. Haec enim “Socrates currebat” non vera est vel falsa, nisi fuerit in aliquo praesenti vera vel falsa.*⁴⁵

‘Den första frågan bör besvaras med att det är korrekt att ‘sprang’ och <andra former> av detta slag bildar en tanke som är sann eller falsk, men denna sanning föreligger inte *per se*, utan *per praesens*. Ty ‘Sokrates sprang’ är varken sant eller falskt, om det inte i något nu varit det’.

Den grundläggande skillnad mellan den grammatiska och den logiska traditionen som yttrar sig i frågan om huruvida verbets tempusformer är verb eller ej, yttrar sig också i många andra sammanhang och bl. a. i det faktum att logikern bara räknar med två satsdelar, medan grammatikern erkänner betydligt fler:

*Grammatici enim considerantes uocum figuras octo orationis partes annumerant; philosophi uero, quorum omnis de nomine uerboque tractatus in significatione est constitutus, duas tantum orationis partes esse docuerunt.*⁴⁶

‘Ty grammatikerna, som utgår från ordens form, räknar åtta satsdelar, medan filosoferna, vars hela resonemang om namn och verb är grundat i dessas egenskap att vara betydelsebärande, lär att satsen bara har två delar’.

Boethius påminner dock om att denna skillnad är både förväntad och eftersträvanvärd:

Non est una atque eadem diuersarum ratio disciplinarum, cum sit diuersissimis disciplinis una atque eadem subiecta materies. Aliter enim de qualibet orationis parte grammatico, aliter dialectico disserendum est nec eodem modo lineam uel superficiem mathematicus ac physicus tract-

⁴⁴ CIMAGL 80 (2011): 85.9–11.

⁴⁵ CIMAGL 80 (2011): 86.1–5.

⁴⁶ Boethius, *Introductio ad syllogismos categoricos*, 17.12–5.

*ant. Quo fit, ut altera alteram non impediatur disciplina, sed multarum consideratione coniuncta fiat naturae uera atque ex omnibus explicata cognitio.*⁴⁷

‘Olika discipliner har olika system att förhålla sig till, medan stoffet kan vara ett och det samma för helt olika discipliner. Ty grammatikern måste resonera om en viss satsdel på ett sätt, medan dialektikern måste göra det på ett annat, och inte heller behandlar matematikern och naturfilosofen linjen eller ytan på samma sätt. På så vis utgör inte den ena disciplinen ett hinder för den andra; genom flera discipliners samlade analys, blir istället vår förståelse av verkligheten korrekt’.

Litteratur

- Abelard. 1961. *Dialectica*. Ed. L. M. De Rijk. Assen.
- Ammonios. 1897. *In Aristotelis De interpretatione commentarius. Commentaria in Aristotelem Graeca* IV:5. Ed. A. Busse. Berlin.
- Aristoteles. 1974. *Categoriae et Liber de interpretatione*. Ed. L. Minio-Paluello. Oxford.
- Aristoteles. 1936. *Aristotle's Physics. A Revised Text with Introduction and Commentary*. Ed. W.D. Ross. Oxford.
- Aristoteles. 2000. *De interpretatione. Om sofistiska vederläggningar*. Översättning av B. Bydén. Stockholm: Thales.
- Boethius. 1877–80. *Commentarii in librum Aristotelis*. Vol. I–II. Ed. K. Meiser. Leipzig: Teubner.
- Boethius. 1891. *In Categorias Aristotelis libri quattuor*. PL = *Patrologia Latina* Vol. 64 (col. 159A–294C). Ed. J.-P. Migne. Paris.
- Boethius. 2008a. *Anicii Manlii Seuerini Boethii De syllogismo categorico. Critical edition with introduction, translation, notes, and indices*. Ed. C. Thomsen Thörnqvist. *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* LXVIII. Göteborg.
- Boethius. 2008b. *Anicii Manlii Seuerini Boethii Introductio ad syllogismos categoricos. Critical edition with introduction, commentary and indices*. Ed. C. Thomsen Thörnqvist. *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* LXIX. Göteborg.
- Dionysios Thrax. 1883. *Ars grammatica qualem exemplaria vetustissima exhibent*. Ed. G. Uhlig. Leipzig: Teubner.

⁴⁷ Boethius, *Introductio ad syllogismos categoricos*, 7.1–5.

- Donatus. 1981. *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical: étude sur l'Ars Donati et sa diffusion (IVe–IXe siècle) et édition critique*. Ed. L. Holtz. Paris: CNRS.
- Gabbay, D.M. & J. Woods, J. 2008. *Handbook of the History of Logic. Vol 2: Medieval and Renaissance Logic*. Amsterdam–Oxford: North-Holland.
- Law, V. 2003. *The History of Linguistics in Europe from Plato to 1600*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marenbon, J. 1997. *The Philosophy of Peter Abelard*. New York: Cambridge University Press.
- Nikolaus av Paris. 2011. *Nicolas of Paris on Aristotle's Perihermeneias 1–3*. Ed. H. Hansen & A. Mora Marquez. *Cahiers de l'Institut du Moyen-Âge Grec et Latin* 80. Köpenhamn, 1–88.
- Porfyrios. 1887. *Porphyrii Isagoge et in Aristotelis Categorias commentarium. Commentaria in Aristotelem Graeca* IV:1. Ed. A. Busse. Berlin.
- Wilks, I. 2008. Peter Abelard and his Contemporaries. I: Gabbay, D.M. & J. Woods. *Handbook of the History of Logic. Vol 2: Medieval and Renaissance Logic*. 2008. Amsterdam–Oxford: North-Holland, 83–156.